

Technische aspecten van de schilderijen

Huub H.J. Kurvers

De zeldzame kwaliteit van de schilderijen van Britsum nodigde uit tot nader onderzoek van de aard en hoedanigheid van deze belangrijke jongste aanwinst van het schilderijenbestand in Nederland. Hoewel op het eerste gezicht weinig opzienbarends kon worden ontdekt in de technische opbouw van de schildering is toch besloten een nader onderzoek in te stellen. Dat onderzoek vond plaats op 22 juni 1999 terwijl ook al eerder talrijke mogelijkheden zijn geweest een beeld te vormen van de technische aspecten.

Daarnaast is door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) aan Instituut Collectie Nederland (ICN) gevraagd om een aantal monsters van de verf te analyseren. Daardoor kon inzicht worden verkregen in de kwestie van het feitelijk materiaalgebruik.

De pleisterlaag die de gewelfsegmenten van het koor bedekt kenmerkt zich door bijmenging van grote stukken gebroken schelpen. Zoals elders ook wel is gezien is hier overheen een soppige, vette kalkpleister aangebracht. Dit is gebeurd met een 7 tot 8 centimeter brede halfzachte kwast die tot 11 centimeter brede vegen produceerde. Niet voor het eerst zien we ook hier hoe deze laag wild en in grote bewegingen op de pleisterlaag is aangebracht.

In deze nog niet helemaal uitgeharde voorbereidingslaag is vermoedelijk met een houten stift hier en daar een hulplijn ingekrast. Vooral bij de slechts in schilderwerk aangegeven muraalbogen is dit goed te zien. Bij nauwkeurige beschouwing van die kraslijnen ziet men hoe de stift enigszins was afgeschuind.

Op slechts weinig plekken kan men met een vergroting van 20x zien hoe kleine resten kool, bijna potloodachtig, kenmerkend al aangegeven waar zo meteen de verf moet komen. Dit is te zien aan de patroontjes van de kledij van de figuren.

Hoewel het wat ver gaat hier te spreken van 'pentimenti' is het toch interessant te zien hoe bijvoorbeeld bij de geschilderde muraalboogaanduiding, is gecorrigeerd wat per ongeluk tot één koek was samengeklonterd. De biezen van verschillende kleur zijn soms tegen elkaar aan geschilderd en worden niet van elkaar onderscheiden door het uitgespaarde blank van de achtergrond/ondergrond. Hier is met een dikke witte correctiestreep weer een scheiding aangebracht tussen de verschillende biezen. Het kan geen verwondering wekken dat het gebruikte dunne wit zich keurig gedraagt terwijl het dikke wit druipstrepen heeft veroorzaakt.

Het lijkt erop dat de schildering is aangebracht met een 7 millimeter breed penseel van ongeveer 17 haren. Het is vermoedelijk een halfrond penseel geweest; wij zouden het nu een 'kattentong' noemen. Soms werd het penseel blijkbaar niet al te goed verzorgd: hier en daar is duidelijk te zien hoe enkele haren een min of meer eigen koers volgen, los van de hoofdvorm penseelharen. De voorstelling is, zo lijkt het, eerst opgezet in lichtgeel waarna het rood werd aangebracht. Het

zwart van letters en contouren werd als laatste geschilderd. Vaak is het zwart werkelijk 'koolzwart' van dekkraft. Het is verwonderlijk dat in deze cyclus het blauw ontbreekt. Blauw is pas te zien bij de Madonnaschildering in het schipgewelf. De situatie aan de noordkant is onduidelijk. Allicht bevinden zich hier de littekens van een verdwenen sacramentshuisje maar hoe de vele ingekraste hulplijnen zich verhouden tot de schilderijen en tot wat hier mogelijk de bedoeling is geweest is nog niet volledig geïnterpreteerd.

De bestudering van deze in oktober 1989 ontdekte schilderijen is ook na een afgeronde conservering en restauratie nog niet voltooid.

Per brief van 24 augustus 1998 is door de RDMZ aan het ICN verzocht onderzoek te doen naar pigmenten, bindmiddelen en laagopbouw van deze schilderijen.

Op 19 maart 1999 is in goed overleg met de restauratoren Hut en Visser en in samenspraak met de RDMZ een zeventiental monsters genomen van saillante plekken. M. de Keijzer die de monsters feitelijk heeft genomen en geanalyseerd, spreekt van een eenvoudige verflaagopbouw. In zijn rapport 'Schildertech- nisch onderzoek naar de afwerkragen van de wand- en gewelf- schilderijen van de Hervormde Kerk te Britsum' van 9 maart 1999 gaat hij verder als volgt:

'Op de stuc- en c.q. kalklaag, waar ook gips aan is toegevoegd, is de uitbeelding in één verflaag aangebracht. De volgende pigmenten zijn geanalyseerd; (-) het betreft een scala aan aard- verven: het rode hematiet, (-), het gele ferrihydriet (-), het bruingele goethite (-), een kopergroen pigment, waarschijnlijk atacamiet of para-atacamiet en een organisch zwart pigment. Daarnaast is ook een synthetisch anorganisch pigment, het gele massicot (geel loodoxide (-)) geanalyseerd. Het gele massicot wordt door verhitting van loodwit bij 300 graden celcius verkregen en krijgt daardoor een zachte zwavelachtige kleur. Het bezit geen intens gele kleur, maar heeft wel een goede dek- kraft. Al deze pigmenten behoren tot het klassieke palet.'

Onder punt 2 gaat de Keijzer verder: 'De (-) verflagen zijn in een secco-techniek uitgevoerd. Het bindmiddel van de verflagen bestaat (vermoedelijk) uit een proteïnehoudend bindmid- del, maar is met de klassieke aankleeringsreacties niet aan- toonbaar. Dit kan inhouden dat er weinig, heel erg gedegra- deerd, bindmiddel aanwezig is. Het kan (-) niet om een (-) fresco gaan: zo zien dergelijke schilderijen er niet uit en ook de verflagen in de verfdwarsdoorsneden zijn te dik voor een schildering 'a fresco'.

De verschillende analyses werden uitgevoerd door de Afde- ling Advies & onderzoek van het ICN en met name door M. de Keijzer met betrekking tot de microscopie en microchemie en door P.B.Hallebeek terzake de röntgendiffractie.

Op het Shell research and technology centre Amsterdam, (SRTCA) werd door C.T.J.Mensch Electronenmicroscopie (SEM-EDX) toegepast.